

Jernalderlandsbyerne ved Vorbasse

Af Steen Hvass

I årsskriftet fra 1977 er der givet en oversigt over de udgravninger ved Vorbasse, der blev foretaget fra 1974 til 1976.¹ Nu er gravningerne fortsat i 1977 og 1978, således at der i alt i disse 5 år er udgravet et areal på ca. 100.000 m². Det bliver herved en af de største fladeudgravninger, der er foretaget i Danmark. Udgravningerne er foretaget hos flere lodsejere, gårdejer Egå Thornbjerg, gårdejer Peter Hansen, forpagter Svend Erik Knudsen og gårdejer Erik Heick. Uden deres store imødekommenhed og velvilje under arbejdet havde det ikke været muligt at gennemføre udgravningerne på en så tilfredsstillende måde, som det har været tilfældet.

Efterhånden som udgravningerne skred frem, viste det sig, at der også var andre bebyggelser end de først fundne. Der er fundet 3 grave samt gruber fra en tidlig del af yngre stenalder, altså for ca. 5.200 år siden, og fra en senere del af yngre stenalder, for omkring 4.500 år siden, en større boplads fra enkeltgravskulturen. Der er nu udgravet to huse, det ene særdeles godt bevaret, det andet desværre dårligt bevaret, samt flere gruber.² Enkelte af disse gruber har indeholdt et meget stort flintmateriale, og det viser sig, at det er flintsmedens værksted. Denne bebyggelse har en udstrækning på over 250 m, det er første gang, man herhjemme har fået et virkelig indgående kendskab til bopladserne i enkeltgravskulturen i den yngre stenalder.

Senere igen, i den yngre bronzealder for ca. 2.800 år siden, må der have været en boplads i nærheden af det udgravede område, da der er fundet enkelte gruber fra dette tidsrum, men først omkring Kristi fødsel kommer der en række bebyggelser, der dækker jernalderen i et næsten 1000-årigt forløb, og det er disse bebyggelser, der har været udgravningernes vigtigste opgave at få klarlagt.

I dag - efter 5 års undersøgelser - er der afdækket en række bebyggelser fra Kristi fødsel og til ca. år 500, og igen fra ca. 800 til ca. 1100. Disse bebyggelser vil vi i det følgende beskæftige os mere indgående med, men lad os først se lidt på selve terrænet, der har været bestemmende for bebyggelsernes placering.

Vorbasse er beliggende i Midtjylland mellem Grindsted og den østjyske fjordby Kolding. Fra nord til syd gennem Vorbasse sogn ligger grænsen for den sidste istids yderste fremstød, hvad der dog ikke gør sig særligt gældende i terrænet, da israndens hovedopholdslinie lå længere mod øst, men det kendes på jordbunden, der øst for denne linie indeholder meget moræneler, selv om det i dag er dækket af meget flyvesand, mens området vest for denne linie er mere sandet. På selve israndslinien ligger de to større bakker, Store Bavn og Lille Bavn. Den store landsbyudgravning med de fleste bebyggelser findes på vestsiden af bakken Lille Bavn, hvor undergrunden består af sand og grus med partier af moræneler. Det område, bebyggelserne dækker, falder ca. 5 m mod nordvest. Nord og nordvest for landsbyerne har der tidligere været store engområder. Landsbyen er således beliggende på kanten af en ganske flad bakkeø, og det er denne beliggenhed mellem engområderne på den ene side og de lidt mere moræneholdige områder på den anden side til de dyrkede marker, der har været bestemmende for bebyggelsen.

Fra omkring Kristi fødsel og til ca. år 100 e. Kr. er der afdækket to gårde, der er bygget sammen. (Fig. 1). Hver gård har som den primære bygning et 16 m langt hus med beboelse i den ene ende og stald med båseskillevægge til kreaturer i den anden, tidens almindelige typehus, der er bondegårdens hovedbygning. Til det ene langhus har der været to mindre huse som udhuse. Disse huse er omgivet af et selvstændigt hegn med åbninger både mod nord og syd. Det er den ældst placerede gård. Senere er der opført et tilsvarende 16 m langt hus med stald og beboelse, der viser, at der er opført yderligere en

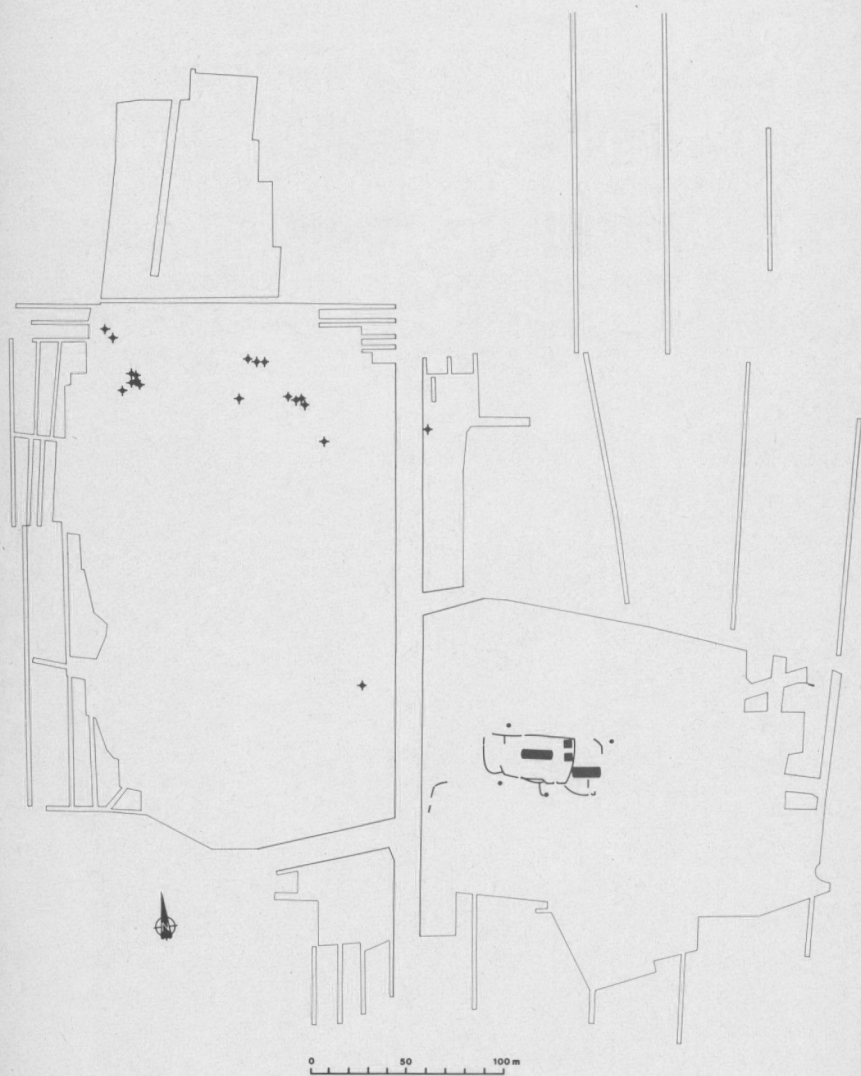

Fig. 1. Samlet plan over bebyggelsen fra 1. årh. c. Kr. f.

selvstændig gård ved siden af, også med egne indhegninger. Rundt om disse to gårde er der ikke bebyggelse, og der er udgravet et så stort stykke udenom, at der er sikkerhed for, at der ikke har eksisteret andre bebyggelser i tilknytning til disse.

Lige uden for hegnene er der fundet i alt 4 jernudvindingsanlæg. De er af en type, vi ikke kender ret mange af fra tidligere udgravninger i Danmark. De har bestået af en ca. 1 m bred lerovn, hvor der i den ene side, markeret med to store sten, har været en indfyringsåbning, og uden for åbningen har der været en større grube, nedgravning, i jorden, der var helt fyldt med slaggeaffald. (Fig. 2). Her har man selv brændt myremalm til den jernmalm, som smeden har brugt til fremstilling af jernredskaber.

Fig. 2. Jernudvindingsanlæg fra 1. årh. e. Kr. f. under udgravning.

Uden for gårdsanlægget er der fundet flere affaldsgruber, hvor man har smidt ituslåede lerkar fra den daglige husholdning, og hvor vi finder de forskellige brugstyper af lerkar, der har været almindelige på dette tidspunkt.

Det er så heldigt, at vort kendskab til dette samfund kan udbygges endnu mere, da der er fundet den formodentlig tilhørende gravplads. Ca. 70 m nordvest for den vestlige gård er der fundet en urnegrav med de brændte rester af en 40-60-årig, gigtsvag mand. Yderligere 130 m derfra er der fundet 18 urnegrave. Både de fundne smykker og bestemmelserne af knogler viser, at her kun er begravet kvinder, der døde i en alder af 20-60 år. De 18 grave samler sig i tre adskilte grupper, der må repræsentere tre forskellige samtidige gravpladser. Hertil er der enkelte urnegrave, der findes spredt i nærheden. Disse tre gravpladser må være familiegravpladser, hvor hver familie altså har haft hver sin plads. Selv om de tre gravpladser er samtidige, er der alligevel forskel på gravskikken. På kun en af pladserne var der i samtlige grave medgivet de døde 8-11 lerkar, der havde været med på ligbålet. Lerkarrene repræsenterer et fuldkomment bordservice med vase, hankekar og forskellige fade. (Fig. 3). Øverst er der to vaser, der er henholdsvis 18,5 og 22 cm høje. Den ene af dem har den eneste udsmykning, som er almindelig på denne tid, nemlig en ganske tynd pølse lige under mundingsranden med indpressede fingeraftryk. Til udstyret hører der også en ca. 12 cm høj kop samt en ganske lille kop og flere former for flade skåle, både med og uden hank. Nederst er der et meget stort fad, der ikke har paralleller i det materiale, vi hidtil har kendt fra jernalderen. Det er 16 cm højt og 39 cm i diameter. Ved den ene side er der en flad hældetud og ved den anden side et vandret håndtag. Denne specielle form genfinder vi i nogle bronzefade. Der er ikke fundet eksempler på disse i Danmark, men der er fundet enkelte i Nordvesttyskland i nærheden af Elbens munding.³ Disse bronzekar er ikke lavet i Norden, men må være importeret fra Mellemeuropa, hvor de blev fremstillet. Måske

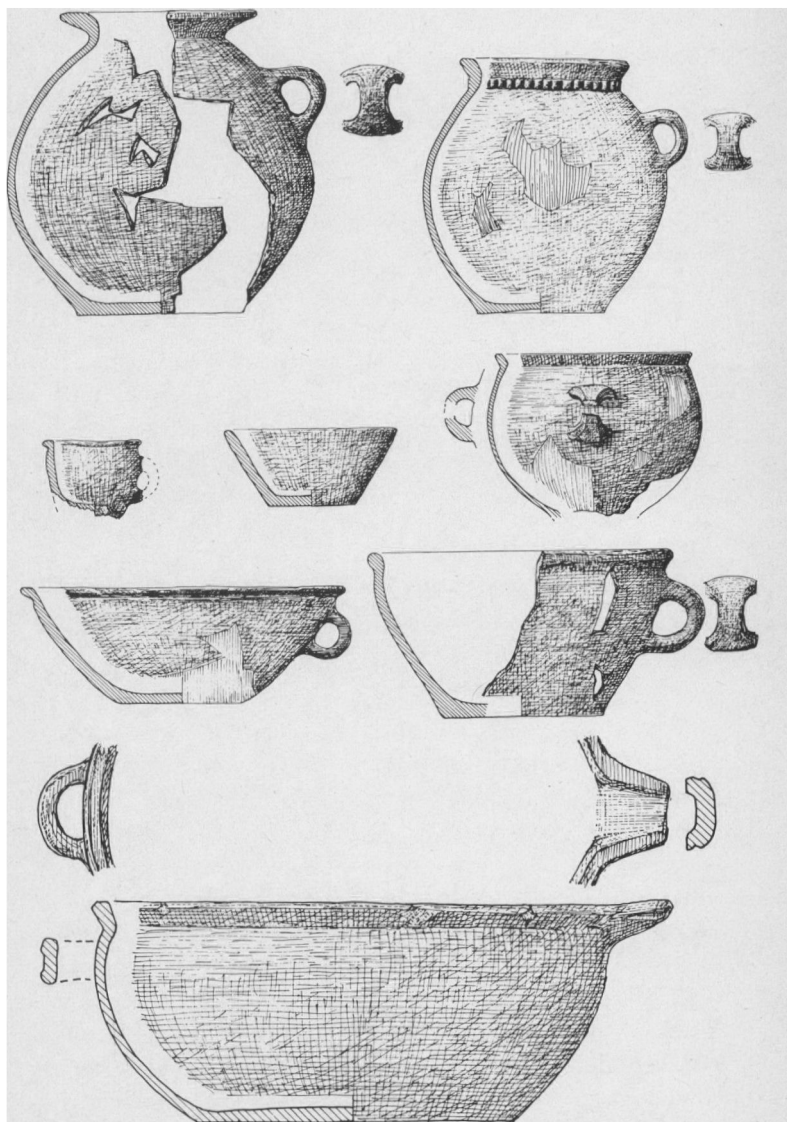

Fig. 3. Et udvalg af bordservice hørende til en af kvindegravene fra omkring Kr. f. Tegning: H. Ørsnes, København.

er det store, flade fad fra Vorbasse en hjemlig kopi af sådan et importeret bronzekar.

Fra området ved Vorbasse kender vi yderligere to samtidige mandsgrave, der begge indeholdt våben, et sværd og dele af et skjold. Den ene er fundet 200 m vest for det udgravede område. Den anden fandtes i 1967 lige syd for Vorbasse ved den nuværende markedsplads. Det må betyde, at vi nu kender tre adskilte gravpladser udelukkende med kvindegrave, samt enkelte mandsgrave i omegnen, men vi har kun fundet to gårde. Det vil derfor ikke undre, om der i området ved Vorbasse kan findes flere tilsvarende enkeltgårde fra det første århundrede e. Kr.

Der er tidligere udgravet en meget stor landsby ved Hodde kun ca. 30 km fra Vorbasse.⁴ Her fandtes der inden for en stor, fælles indhegning 28 gårde, der var sluttet sammen i en landsby. Denne landsby ved Hodde er fra ca. 100 år f. Kr. og til omkring Kr. fødsel. Det viser, at der i samme landsdel har været virkelig store landsbyer samt enkelte gårde liggende spredt i landskabet.

Disse enkelte gårde i Vorbasse efterfølges ikke af en yngre bebyggelse samme sted, men ca. 600 m mod øst på østsiden af Store Bavn er der foretaget mindre udgravninger i en bebyggelse, der dækker det efterfølgende århundrede, nemlig fra ca. år 100 til ca. år 200 e. Kr. Her drejer det sig om en bebyggelse, der har dækket et område på ca. 150 x 150 m med flere grupper af huse, der formodentlig repræsenterer flere gårde samlet inden for et mindre område, en landsby. Ved prøveundersøgelsen fandtes der nogle meget store gruber med et meget stort keramikindhold, heriblandt en hel jernøkse. Fundene viser, at vi her er i den efterfølgende bebyggelse til de enkeltgårde, vi tidligere har omtalt.

Gravpladsen til denne landsby kender vi også. Resterne af den blev udgravet i en lille sandbanke ca. 200 m syd for landsbyen af rigsantikvar P. V. Glob i 1939. Der fandtes her rester af flere skeletgrave, der hører hjemme i 2. århundrede e. Kr.,

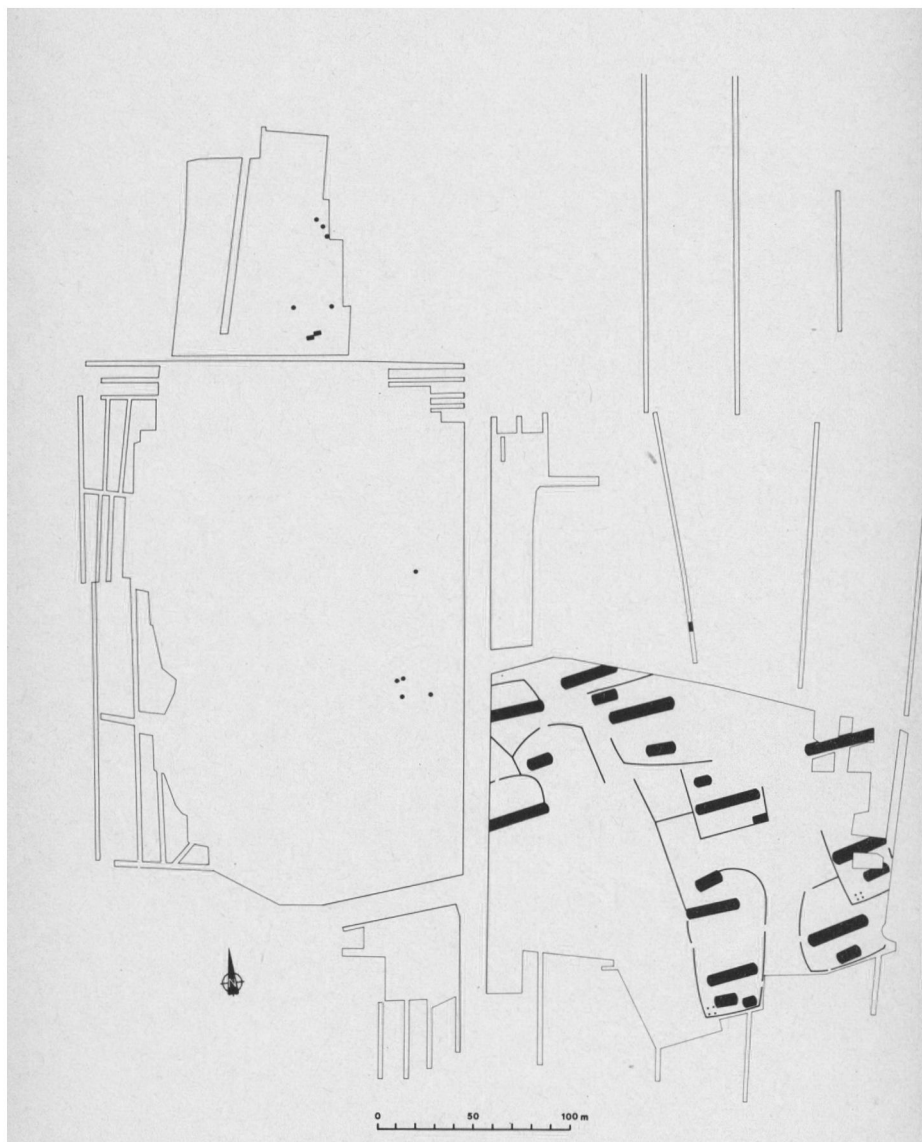

Fig. 4. Samlet plan af en samtidig landsby fra 3. årh. e. Kr. f.

altså samtidig med landsbyen, således at vi også her har både landsbyen og den tilhørende gravplads. Ligesom ved enkeltgårdene har man kun boet på stedet i omtrent 100 år.

På grund af fundforholdene ved enkeltgårdene fra 1. årh. kan man se, at denne bebyggelse er blevet overpløjet. Der har altså været marker på stedet, efter at bebyggelsen var ophørt. Disse marker må høre til den bebyggelse, som fandtes på østsiden af Store Bavn fra det 2. årh. e. Kr.

I tidsrummet fra år 200 e. Kr. til ca. år 300 e. Kr. har man så flyttet landsbyen tilbage til det sted, hvor man boede tidligere, i det 1. årh. e. Kr. (Fig. 4). Denne bebyggelse fra 3. årh. e. Kr. er desværre ikke så godt bevaret, da den findes under den senere bebyggelse dels fra 4. og 5. årh., dels de store bebyggelser i vikingetiden.

3. årh.-bebyggelsen omfatter en række gårde, der hver består af et langhus og 1-2 mindre huse og er omgivet af selvstændige hegn. Den gård- og hustype, vi finder her, er fuldstændig anderledes end de gårde og huse, der hørte til 1. årh.-bebyggelsen, og som er almindelig i hele Jylland i århundredet før Kristi fødsel og i århundrederne lige efter. Denne nye gårdsform (Fig. 5) har forbindelser til områderne i Nordvesttyskland og Holland på samme tid, således at hele dette område sammen med Danmark må opfattes som nært sammenhørende.

De vigtigste ændringer, der er sket ved disse gårde, er, at hovedbygningen, langhuset, er anderledes end tidligere. Det er bygget med en kraftigere trækonstruktion og er meget længere end før med en længde på mellem 20 og 48 meter. I modsætning til tidligere kan det være opdelt i indtil fem forskellige rum, der hver havde deres funktion.⁵ Også det indhegnede gårdsareal er betydeligt større end tidligere. Gennemsnit af det indhegnede område er ca. 2500 m² eller omtrent 4 gange så stort som enkeltgårdene fra 1. årh. Der er altså sket en virkelig ændring af bondegårdene. Det er en ændring af hele gårdens opbygning, der må have sin rod i videreudvik-

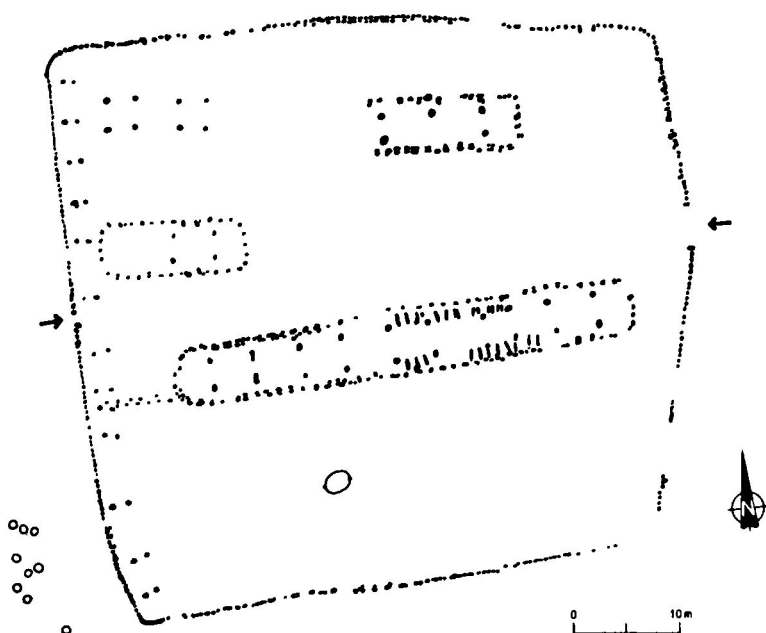

Fig. 5. Gården i 3., 4. og 5. årh. e. Kr. f. med et 43 m langt hus i midten, en stald til ca. 30 kreaturer samt 2 ca. 15 m lange udhuse og i det nordvestlige hjørne 2 små staklader. Et af udhusene har været smedje med 9 tilhørende jernudvindingsovne uden for gårdens omgivende hegn.

ling, en intensivering af landbruget i forhold til gården fra den ældre del af vor jernalder, hvor det altså er blevet nødvendigt med et betydeligt større gårdsareal. Den nye gårdtype, der begynder i 200-tallet, fortsætter op til ca. år 500. Derefter kan vi ikke følge den længere, da vi ikke kender gårde eller landsbybebyggelser fra 600- og 700-tallet.

Den fundne 3. årh.-landsby dækker et areal på ca. 250 x 200 m og består af ca. 10 sammenhængende gårde, alle af lidt forskellig størrelse. Gårdenes placering i forhold til hinanden synes ikke at vidne om nogen fast planlægning, og i modsætning til de yngre gårde fra 4. og 5. årh. synes gårdene fra 3. årh. også at være lidt mere tilfældigt indrettet. Hegnene er

mere rundede og ligesom mere tilfældigt placeret i forhold til hinanden. (Fig. 4). Flere steder ved gårdene i 3. årh.-bebyggelsen er der fundet grupper af jernudvindingsovne, og vest for bebyggelsen er der fundet enkelte spredte jernudvindingsovne, der hører til denne bebyggelse. Der er også fundet enkelte skeletgrave. Ca. 200 m nordvest for bebyggelsen er der fundet to, begge kvindegrave. I den ene fandtes der lerkar, en jernkniv og 13 glas- og ravperler. Ved den anden grav fandtes en lille tenvægt liggende ved skulderen og 7 glas- og ravperler, men der er ikke fundet andre samtidige grave i nærheden af disse.

Denne 3. årh.-bebyggelse efterfølges af en større landsby i 4. årh. (Fig. 6). Det kan meget tydeligt følges, hvordan 3. årh.-bebyggelsen ganske gradvis flyttes, 1-2 gårde ad gangen lidt mod vest. Den nye landsby i 4. årh. dækker et område på 400 x 250 m og synes at have en meget fast plan. Gårdene findes i en lang række mod vest. Så er der et åbent område til de næste gårde, der er placeret i en ring med et åbent område i midten. Gårdenes indhegning er meget firkantet og omslutter hver sin gård. To steder kan man se, at der har været et vist landbrugsmæssigt fællesskab mellem to gårde, da de omgives af et fælles hegn. Senere kan det følges i gårdenes udvikling, hvordan de får selvstændige hegn, der adskiller dem. To steder i 4. årh.-bebyggelsen er der uden for landsbyen fundet en gruppe jernudvindingsovne, der viser, at der er foregået jernudvinding. Det ene sted er der fundet klare tegn på smedevirksomhed, og smeden har her uden for haft sine jernudvindingsovne.

Længst mod øst i 4. årh.-bebyggelsen er der fundet en gård, der er betydelig større end nogen af de andre. Denne store gård har et hegnet område på 74 x 54 m med det største langhus i midten på 44 meters længde. Hertil findes der 3 mindre huse samt et mindre hus lige uden for den østlige indhegning, således at der til denne meget store indhegnede gård har hørt 4 mindre bygninger. Denne gård må opfattes

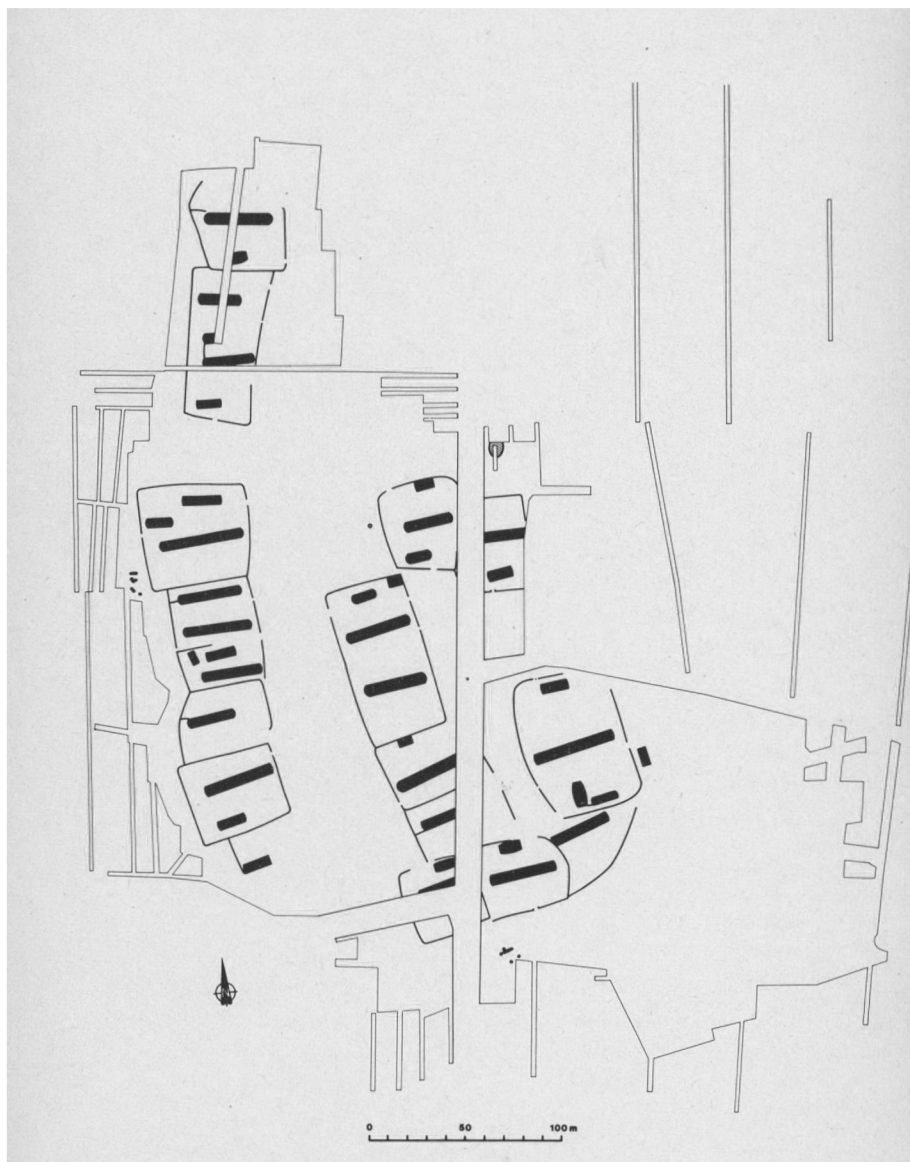

Fig. 6. Samlet plan af den samtidige landsby i 4. årh. e. Kr. f.

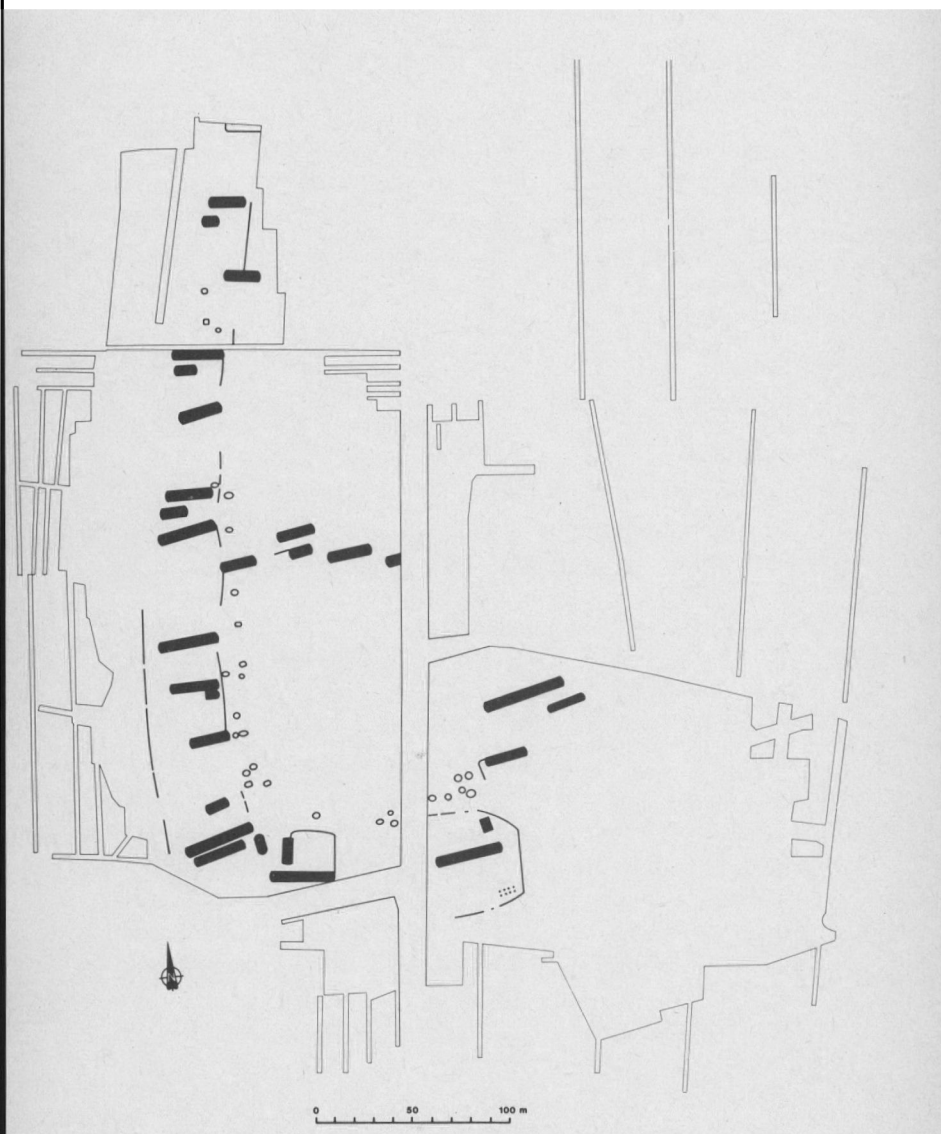

Fig 7. Samlet plan af den samtidige landsby i 5. årh. e. Kr. f.

som en regulær stormandsgård i forhold til landsbyens øvrige gårde. I alt har der i denne 4. årh.-bebyggelse eksisteret 20 samtidige gårde.

I 5. årh. ændres bebyggelsen igen totalt. Den er beliggende på samme sted som før og har samme størrelse, men landsbyens grundplan er en helt anden. (Fig. 7). Der er nu i midten et stort åbent område på ca. 150 x 120 m. Den vestlige række gårde findes omtrent samme sted som før, men er ligesom rettet ind på en lang, buet linie. På indersiden af gårdene, ind mod det åbne område, findes en hel række små huse, grubehuse, der er gravet indtil 1 m ned i jorden. Disse grubehuse samler sig ligesom i små grupper uden for de enkelte gårde, så formodentlig har der hørt et grubehus ad gangen til hver gård. Hvad grubehusene har været brugt til, ved vi ikke med sikkerhed, men da der ofte er fundet vævevægte i nærheden af dem, har det formodentlig drejet sig om en form for vævehytter. I den senere vikingetids grubehuse findes vævevægtene i rækker på gulvet. Her er der ikke tvivl om, at det er væverier.

Denne meget store forandring, der sker ved landsbyens omdannelse i 5. årh. kan have flere årsager. Måske kan den opfattes som en stor, planlagt regulering, hvor næsten alle landsbyens gårde placeres ind i en meget fast landsbyplan med en stor, åben plads i midten. Gennem udviklingen af de enkelte gårde kan det iagttages, at der ved overgangen til denne sidste fase sker væsentlige ændringer. Gårdenes antal bliver mindre, og vigtigst er det nok, at antallet af staldpladser afslører, at dyreholdet er gået væsentligt ned ved overgangen til denne sidste fase.⁵ Det må være vidnesbyrd om, at landsbyen her i 5. årh. er inde i en økonomisk krise. Det er tænkeligt, at reguleringen af landsbyen skal ses som et resultat af en omstrukturering i forbindelse med den begyndende krise for landsbyen. Hvordan landsbyen slutter, er det ikke muligt at afgøre. Hegnene er desværre for dårlige i den yngste bebyggelse til, at man kan se, om der foregår en enkeltvis fraflytning af bebyggelsen eller en stor, samlet fraflytning.

I 4. årh.-bebyggelsen kunne man se, at der fandtes en større gård længst mod øst. Også i 5. årh.-bebyggelsen findes det længste langhus på dette sted. Det er nu udbygget til en samlet længde på 48 m. Det må være den samme store gård, der er fortsat op i 5. årh.

Landsbyens dominerende erhverv var uden tvivl kvægavl sammen med noget agerbrug. Ud fra antallet af båseskillevægge i de enkelte stalde kan vi se, at hver større stald har plads til mellem 15 og 30 dyr. Dvs., at i 4. årh. og tildels i 5. årh., hvor der har eksisteret 20 samtidige gårde, kommer vi op på mellem 400 og 600 kreaturer. Vi har tidligere set, hvordan landsbyen er placeret i terrænet. Også denne placering vidner om, at kvægavl har været vigtig for landsbyen, da den netop ligger på kanten af større engområder, der har været forudsætningen for græsning og høslæt til det meget store kreaturhold.

At det er muligt at se alle disse omskiftelser i en bebyggelse, der på næsten det samme sted har eksisteret gennem 300 år, skyldes dels at iagttagelsesmulighederne er gode, da nedgravede fundamentsgrøfter og stolper står meget fint bevarede med vægfundamenter med inddelinger ved skillevægge og båseskille rum og ofte også med ildsteder. Vigtigt er det, at der også er bevaret fundamentsgrøfter fra hegn, der har stået i

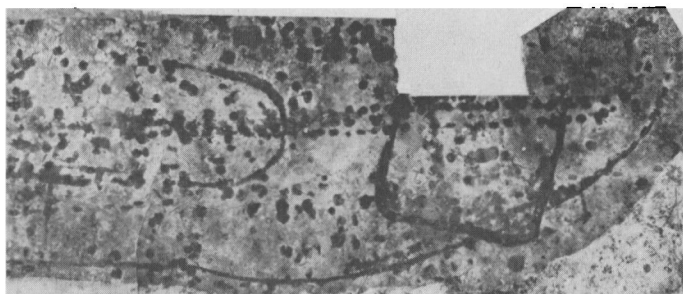

Fig. 8. Lodret oversigtsbillede af samtlige huse og hegn i stormandsgårdens sydøstlige hjørne.

forbindelse med gårdene. Disse hegn ses meget tydeligt og er utallige gange blevet udskiftet. Disse forskellige udskiftninger er meget lette at se, og det er ofte tydeligt, hvordan husene og hegnene skærer ind over hinanden som på fig. 8, der viser det sydøstlige hjørne af stormandsgården.

Vi må regne med, at man i landsbyerne har været selvforsynende med jern, da der er fundet 1-2 smedjer til hver bebyggelse. Uden for smedjerne uden for de omgivende hegn er der fundet flere ovne fra jernudvindingen. Det fremgår tydeligt, at smeden ikke har været selvstændig erhvervsdrivende. Han har hørt ind under en større bondegård, da smedeværkstedet altid er et mindre hus, der hører til et langhus med stald, altså en bondegård. Myremalmen til jernudvinding har han fået fra de omgivende moser og enge.

Vi kan også se, at der har været bestemte stenhuggere i landsbyen. Der er affald fra tilvirkning af de mange drejekværne, som findes i samlede koncentrationer, der må betyde, at man bestemte steder har tilhugget kværnene.

Der er fundet mange potteskår. Efterhånden er det store keramikmateriale ved at være samlet, således at vi får et indblik i de forskellige karformer, der har været brugt. Der har været grove forrådskar til opbevaring af korn, mad osv., og der er mindre, finere kar, der ofte er smukt udsmykket. Men det har også vist sig, at karrene har været genbrugt. Man kan flere steder se, at hvor et lerkar er gået i stykker, og der er dannet en større flade på ca. 10 x 10 cm, er kanterne på skårene meget slidte. Det må betyde, at de har været genbrugt som en slags

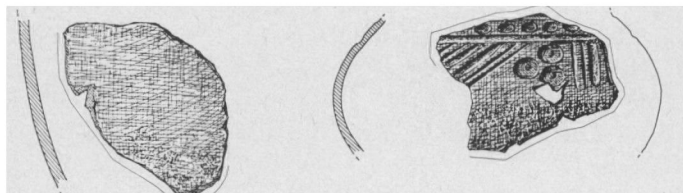

Fig. 9. 2 skår fra ituslåede lerkar, genbrugt som øse eller »grydeske«. (Den tynde linie rundt om skårene viser de slidte kanter). Tegning: H. Ørnsnes.

øse eller stor grydeske, som eksemplet viser, (fig. 9) dels et stykke, der har været pænt udsmykket, dels et grovere forrådskar.

De forskellige lerkar er blevet lavet i landsbyen, både de grove og de fint udsmykkede. Der er fundet rester af det tiloversblevne ler fra lerkarfremstillingen, men der er også fundet et enkelt, ganske lille skår af et lerkar, der ikke er lavet her i landet. Derimod er det meget karakteristisk for den romerske keramik, som blev lavet i 300-tallet i værksteder i Nordfrankrig og Sydtykland. Vi kender fra Danmark enkelte tilsvarende lerkar, der er importeret hertil sammen med de øvrige romerske handelsvarer.

Der er fundet mange vævevægte, som vidner om, at man også selv har spundet garn og vævet det tøj, man har gået i. Der er eksempel på en vævevægt (fig. 10), hvor der oven i købet er slidt en fure af tråden, den har hængt i. Vævevægte skulle holde snorene stramme i den opretstående væv.

Vi må også regne med, at der i bebyggelsen har været en form for bygningstømrere. Da grundplanerne i husene er så

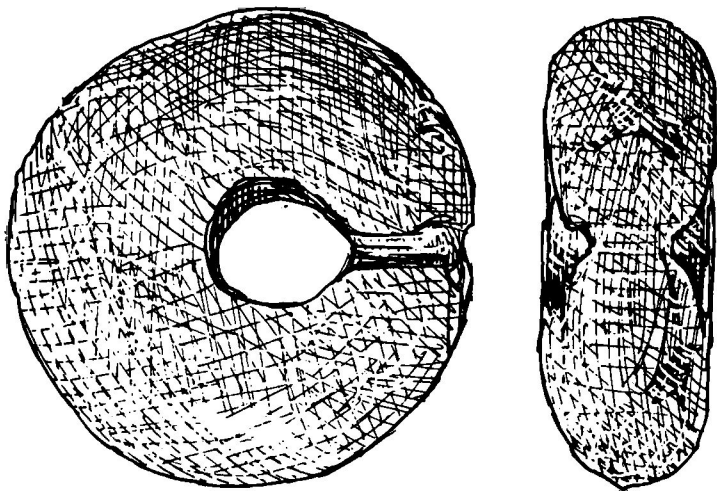

Fig. 10. Vævevægt. Tegning: H. Ørsnes.

Fig. 11. Tværsnit af tilsandet brønd.

ens og målene ligeså, må de være lavet efter samme mønster. Det tyder på, at der har været særlige bygningstørnere, som har stået for udmålingen og opførelsen af husene.

Inde i landsbyen har man ikke været selvforsyende med vand. Der er kun fundet enkelte brønde i landsbyen, og formodentlig på grund af det løse sand har de kun været åbne i ganske kort tid. Derimod har de store engstrækninger umiddelbart nord for landsbyen været velegnede steder at hente vand. Brøndene er næsten alle lavet på samme måde. En enkelt har vist sig at bestå af en udhulet træstamme. Alle de andre er skaktformede i den øverste del, som så ender i et 1-1,5 m dybt hul med lodrette sider, som det er vist på fig. 11.

Af færdige jerngenstande er der ikke fundet ret mange i landsbyen, man har åbenbart passet på jernet, og når det gik i stykker, blev det smedet om. Der er kun fundet enkelte nagler, nogle få mindre stykker af knive o.l., dog fandtes der en hel jernøkse liggende i en grube. Men ellers er der ikke fundet større jerngenstande fra denne del af bebyggelsen.

Vi må således regne med, at landsbyen har været selvforsy-

nende med alt, hvad der har hørt til et sådant landsbysamfunds daglige eksistens. Dog er det ikke utænkeligt, at det meget store kreaturhold har været en eksportartikel til områderne syd for Danmark til Tyskland og måske længere mod syd. Vi ved, at det romerske kejserrige, der beherskede hele Middelhavsområdet, et stykke af Tyskland, Belgien og en del af England, har haft meget stort behov for landbrugsvarer. Ikke mindst huder har været meget eftertragtede, da der bruges store mængder til de romerske hæres udstyr.

Det vigtigste resultat af disse udgravninger i Vorbasse har været, at vi er i stand til at følge et samfund igennem 500 år fra omkring Kristi fødsel og til ca. år 500 i forskellige landsbyplaner. Dateringerne, der hviler på et stort keramikmateriale fra de forskellige bebyggelser, overlapper hinanden, og det er derfor rimeligt at antage, at det er den samme befolkningsgruppe, der kan følges gennem alle disse 500 år.

Vi kan også se ved placeringen af gårdene i 4. og 5. årh., at der i hvert fald på dette tidspunkt har været en fast styrelse eller organisation bag ved hele landsbyen, og her er det naturligt at se på den store gård i bebyggelsens vestlige del som den mulige organisator og styrer af hele landsbyen.

Tidligere har vi ikke i Danmark haft mulighed for at følge et jernaldersamfund over så lang tid. Vi har haft en del jernalderbebyggelser fra de første århundreder efter Kristi fødsel, og vi har haft kendskab til enkelte i 4.-5. årh. Nu kan vi altså følge en hel række bebyggelser gennem 500 år frem til omkring år 500.

Selv om der ikke er fundet genstande af guld i bebyggelserne, ved vi, at man har været i besiddelse af guld, da der er fundet en ganske lille slibesten med guldstøv på. Måske er det en slags probersten, hvormed den trænede guldsmed ved at stryge guldet på stenen kunne afgøre, om det havde den rigtige lødighed.

Efter at landsbyerne fra år 200 til år 500 nu er totalt udgravede, som den oprindelige plan var med dette projekt, skulle

undersøgelserne i Vorbasse være afsluttet, men som ofte ved arkæologiske udgravninger dukkede der noget uventet op, da det hele var ved at være slut. I den sidste uge fandtes nemlig gravpladsen til en del af bebyggelsen. Fire grave blev udgravet med det samme, og hvilken overraskelse: Gravene fandtes tæt ved siden af hinanden i nogle prøvegøfter i den yderste del af det udgravede område, således at der er begrundet formodning om, at der her findes en større samling grave. De var alle meget rige på gravgaver, smykker og lerkar.

Lad os se på et par af dem. I en af dem fandtes et barn med særdeles fine tænder. Tandlæge Verner Alexandersen fra An-

Fig. 12. Den lille piges grav.

tropologisk Institut ved Københavns Universitet har undersøgt tænderne og siger, at de svarer fuldstændig til tænderne hos et barn i dag. Der er dels mælketænder, dels blivende tænder, der viser, at det er et barn, der døde i en alder af $4\frac{1}{2}$ -5 år. Ud fra tænderne er det ikke muligt at kønsbestemme barnet, men efter gravgodset at dømme må det dreje sig om en lille pige. Hun havde nemlig en perlekæde om halsen, og ved hver skulder sad der to bronzesmykker som en slags sikkerhedsnåle, der har holdt tøjet sammen. Ved albueleddet har hun haft en lille kæde af ravperler, og ved håndleddet har der ligget en lille kniv. Hertil er der fundet et lille stykke sølv ved siden af pigen. Der blev fundet rester af hendes tøj ved et af bronzesmykkerne. Hen over kisten har der stået tre lerkar. (Fig. 12). Et af de små bronzesmykker, der sad som hægte ved skulderen, har

Fig. 13. 3 lerkar i fodenden af en mandsgrav.

form som et retvinklet hagekors, belagt med sølv og med et lille blåt glasstykke i midten. Det er en form, som ikke kendes i Norden. Det nordligste stykke stammer fra Elbens munding, men når vi kommer ned til Sydtyskland, til den romerske rigsgrænse, der kaldes »Limes«, finder vi mange af disse smykker, altid ved grænsens kasteller og vagttårne. Det viser, at det er et smykke, som de romerske soldater har brugt. Vi ved, at de romerske kasteller bryder sammen i året 259-260 efter Kr. f. på grund af mange og stadige angreb fra de germanske stammer. Hvordan kan sådan et lille smykke havne hos en lille pige i Vorbasse? Det er ikke utænkeligt, at folk fra Vorbasse har deltaget sammen med andre germanske stammer i angrebene på den romerske rigsgrænse. Vi ved fra skriftlige kilder, at adskillige germanske stammer fra et meget stort område var med.

En anden grav havde også tre lerkar (fig. 13), men her var der kun en jernkniv ved bæltestedet og ved den ene skulder et sølvsmykke. Da vi gravede det ud, troede vi ikke, vi kunne få meget ud af smykket, men efter konserveringen på Nationalmuseets Konserveringsanstalt er det meget fint bevaret, endda så man tydeligt kan se, hvordan hammerslagene er ført på smykket.

Den sidst udgravede grav var betydeligt rigere end de andre. Det var en voksen kvinde, der fandtes i en næsten to meter dyb grav. Hun har ligget i en kiste, formodentlig af en udhulet træstamme, som vi fandt flere rester af. Ser vi på dens indhold, (fig. 14) har der ved fødderne stået en træspand med brede bronzebånd sammen med et mindre lerkar. I nærheden fandtes der to små sølvringe, som kan have siddet på den dodes tæer. Lidt længere oppe i graven fandtes en fint bevaret tenvægt af bronze og to mindre lerkar, den ene en ganske lille skål. Ved siden af fandtes en kam af jern, fint bevaret, og en række søm i nærheden af kammen vidner om, at den sikkert har siddet i et etui. Hun har haft et bælte om livet med et spænde af jern til at holde det sammen. I bæltet har der siddet

Fig. 14. Den rigeste kvindegrav.

Fig. 15. Nærbillede af perlekæden i den rige kvindegrav.

en jernkniv i en skede, der efter de foreløbige undersøgelser ser ud til at være beklædt med flere rækker bittesmå sølvstifter. Ligeledes i bæltet har der været tre mindre jernstænger, som vi endnu ikke rigtig kan give nogen forklaring på. Fra bæltet og op om halsen findes en lang perlekæde med store, flerfarvede glasperler placeret skiftevis med store ravperler, således at de største og smukkeste perler er nederst og de mindre, især ravperler, findes omkring halsen. (Fig. 15). Nederst i kæden findes en bronzering, og midt på brystet har der siddet et stort smykke, formodentlig af bronze belagt med sølv og guld og med indfattede blå glasstykker. Det er et hagekors-

lignende smykke, som vi kun kender i et yderligere eksemplar i Jylland. Derimod kender vi mange af dem på Sjælland, og man regner med, at de er lavet dér. På skulderen og brystet har kvinden haft yderligere fire bronzesmykker til at holde klædedragten sammen. Også her er der rester af stoffet. Ved hovedet har der stået et mindre lerkar. Denne kvindes rigdom ligger noget over, hvad der ellers er almindeligt i Jylland på denne tid.

I alt er der i de fire grave fundet 14 lerkar, der har fuldstændige paralleller til den keramik, der er fundet i landsbyerne. Der er et eksempel på fig. 16, nederst et af lerkarrene fra graven, øverst to tilsvarende lerkar fra bebyggelsen. Der er således ingen tvivl om, at det er den tilhørende gravplads til i hvert fald en del af landsbyen, vi har fundet. Gravene hører alle hjemme i 3. årh. og begyndelsen af 4. årh.

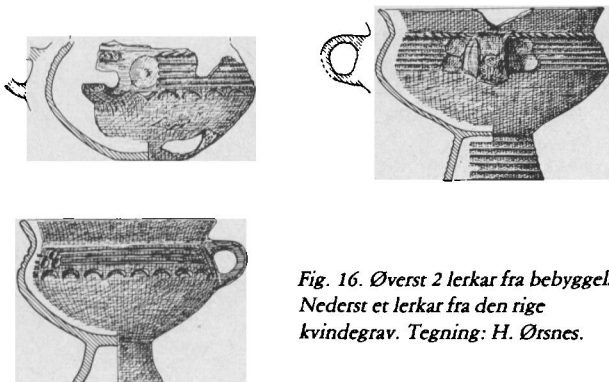

Fig. 16. Øverst 2 lerkar fra bebyggelsen. Nederst et lerkar fra den rige kvindegrav. Tegning: H. Ørsnes.

Fundet af denne gravplads åbner en række nye muligheder for forståelsen af dette samfund. I bebyggelsen har vi fundet de dagligdags brugsting. På gravpladsen har vi derimod deres personlige udstyr og smykker. Smykkerne er vi i stand til at datere meget mere nøjagtigt, end vi kan gøre det med brugsstandene. På grund af disse dateringer er det muligt at placere de enkelte omskiftninger i landsbyerne mere nøjagtigt,

end vi ellers har mulighed for. Smykkerne viser også, hvilke kontakter befolkningen har haft med andre egne både uden for og inden for Danmarks grænser.

Ligeledes siger den forskellige rigdom i gravene noget om beboernes økonomiske status, og på grund af den store lighed mellem keramik fra gravene og bebyggelsen skulle der også være mulighed for måske at bestemme, hvor de døde fra de enkelte gårde findes begravet. Dette er meget vigtigt for den videre bestemmelse af de økonomiske og sociale forskelle, der har eksisteret i dette samfund. Det er en af de få gange, hvor vi herhjemme har både en totalt udgravet landsby og også har fundet den tilhørende gravplads.

Som tidligere nævnt standser denne bebyggelse omkring år 500. Men vi har fra ca. 650-700 et enkelt fund af et lille bronzesmykke, der blev fundet på marken. Ellers er det først, når vi når op omkring år 800, at der igen har været en større bebyggelse på stedet, men i det 300 år lange tidsrum mellem, at bebyggelsen standser omkring år 500 og til en større bebyggelse starter omkring år 800 er der altså bevis for, at der har været mennesker på stedet. Vi har endnu ikke fundet bebyggelserne, måske har de blot været et andet sted i nærheden.

Bebyggelsen i 800- og 900-tallet findes i den østlige del af det udgravede område, hvor der i dag er udgravet to gårde. Nord for marken, hvor der er lavet søgegrøfter, er der fundet rester af hegn og huse, formodentlig efter en eller flere lignende gårde. Derimod kender vi endnu ikke den østlige afgrænsning af vikingetidsbebyggelsen. (Fig. 17).

Bebyggelsen i 800- og 900-tallet har været placeret på begge sider af en 8-10 m bred vej eller gade, der har været hegnet på begge sider. Denne gade findes i den nordøstlige del af udgravningsfeltet. Syd for denne gade er der udgravet to gårdsanlæg, begge med flere huse. I midten af hvert anlæg er der fundet en stor hovedbygning. Det er et 32 m langt hus, der ved skillevægge er delt i tre næsten lige store rum, hvor der i den østlige trediedel er båseskillevægge til en stald med plads

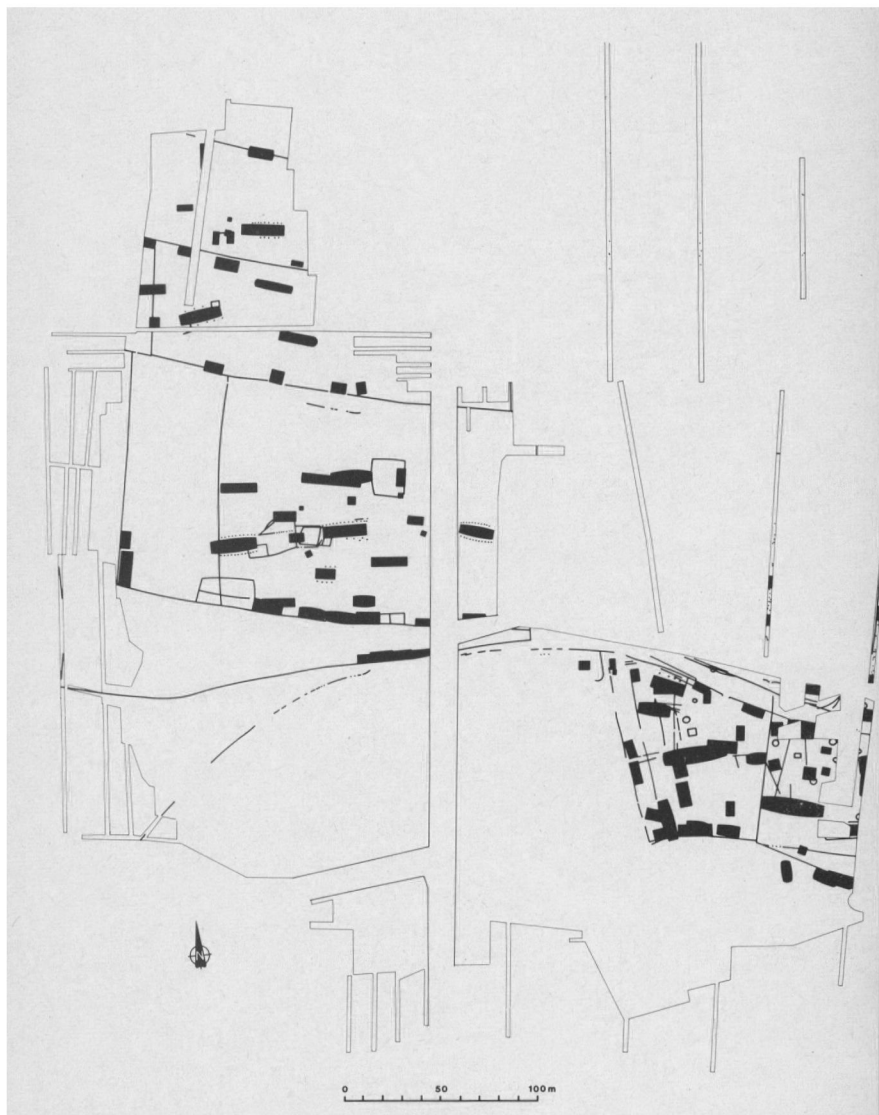

Fig. 17. Samlet plan af hele bebyggelsen fra omkring år 800 til omkring år 1100.

Fig. 18. 800- og 900-tallets langhus. Lodret fotografi af stald delen.

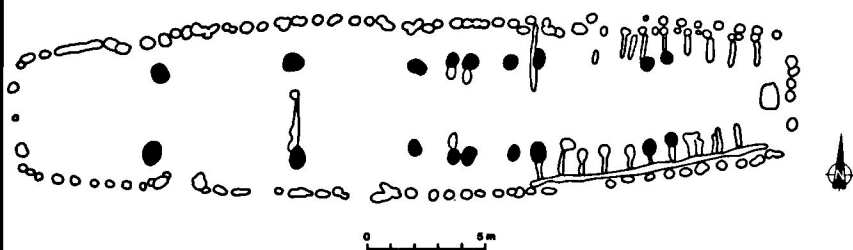
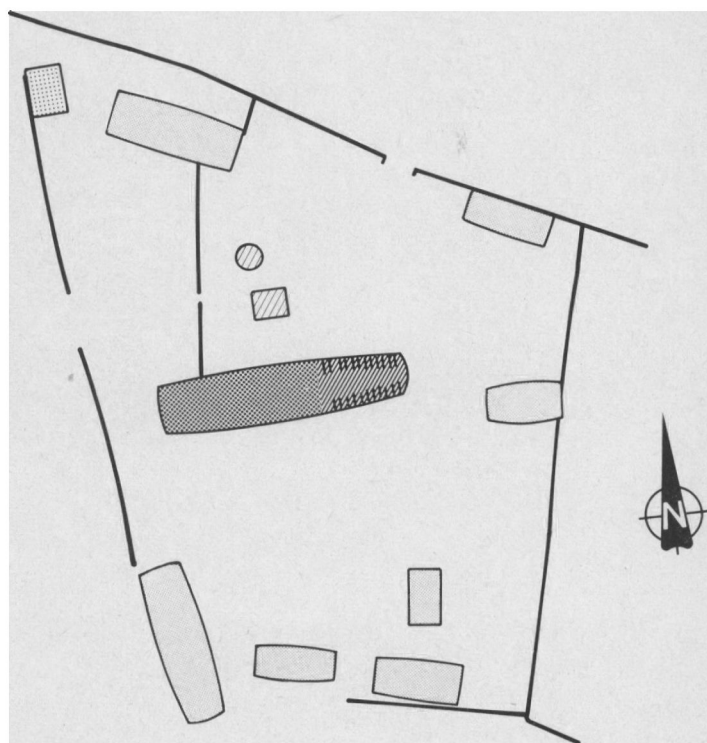

Fig. 19. 800- og 900-tallets langhus, 32 m langt.

til ca. 22 kreaturer. Det er første gang, vi i vikingetiden har fundet så store langhuse, hvor der er stald i en del af bygningen. (Fig. 18 og 19).

Selve husets opdeling er helt i fortsættelse af jernalderens langhus, der næsten altid havde stalden i den østlige del. I et af disse langhuse fra vikingetiden er der fundet adskillige vævægte, som viser, at her har været en beboelse med en vis værkstedsaktivitet. Omkring denne hovedbygning har der været flere mindre huse, der er placeret på indersiden af de om-

0 50 m

Hovedbygning med beboelse

Smedie

Andre huse

Stald

Grubehus

Hegn

Fig. 20. 800- og 900-tallets gård.

Fig. 21. Lodret fotografi af et nedgravet grubehus med en firkantet fundamentsgrøft til væggen udenom. I det nederste højre hjørne findes vævevægtene.

givende hegn. Disse gårde dækker et indhegnet område på ca. 80 x 80 m med langhuset i midten og de øvrige huse på indersiden af hegnet, dog således at der er åbne områder ud for begge langsiderne af det store hus. (Fig. 20). Nord for dette findes grubehusene og øverst findes hegnet ud til gaden, hvor der er en åbning i hegnet. Til den anden side, syd for langhuset, er der også åbninger ud til de omkringliggende huse. Kun langhuset har stald, ingen af de andre. Et enkelt

lille hus kan bestemmes som et smedeværksted, der er placeret helt ude i hjørnet af gården. I de nedgravede grubehuse er der fundet mange vævægte. Ofte ligger de endnu på plads i bunden af grubehuset, som var de lige faldet ned fra en opretstående væv. (Fig. 21). Der er ikke tvivl om, at hovedparten af grubehusene i denne bebyggelse er regulære vævchytter.

Den her omtalte gård er typisk for den ældre vikingetid. Vi genfinder den til dels i den store udgravning ved Sædding lidt nord for Esbjerg, hvor der kan lokaliseres flere formodede gårde inden for det udgravede område.⁶

Ved de to udgravede gårde kan det iagttages, at den østlige gård er den ældste, og gården, der ligger lige vest for, er senere

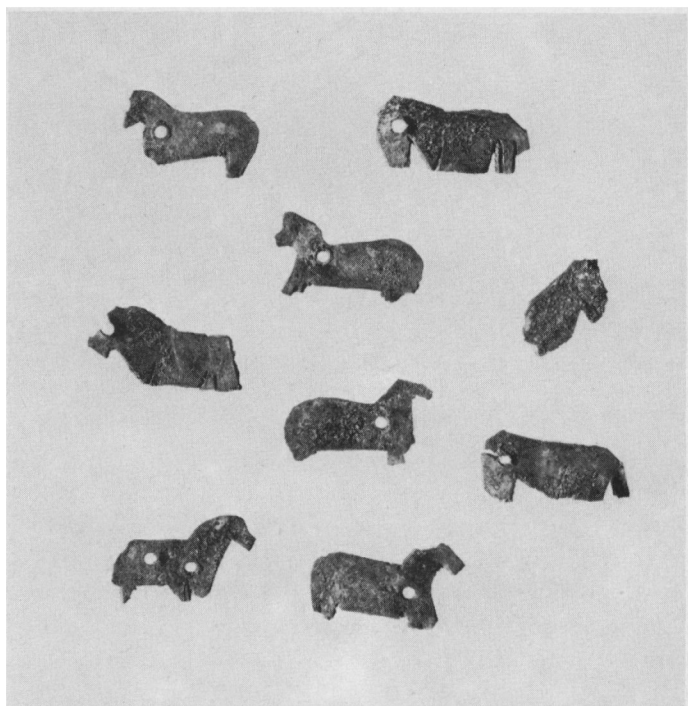

Fig. 22. 9 små heste, klippet ud af bronzeblik. Foto: N. Elswing.

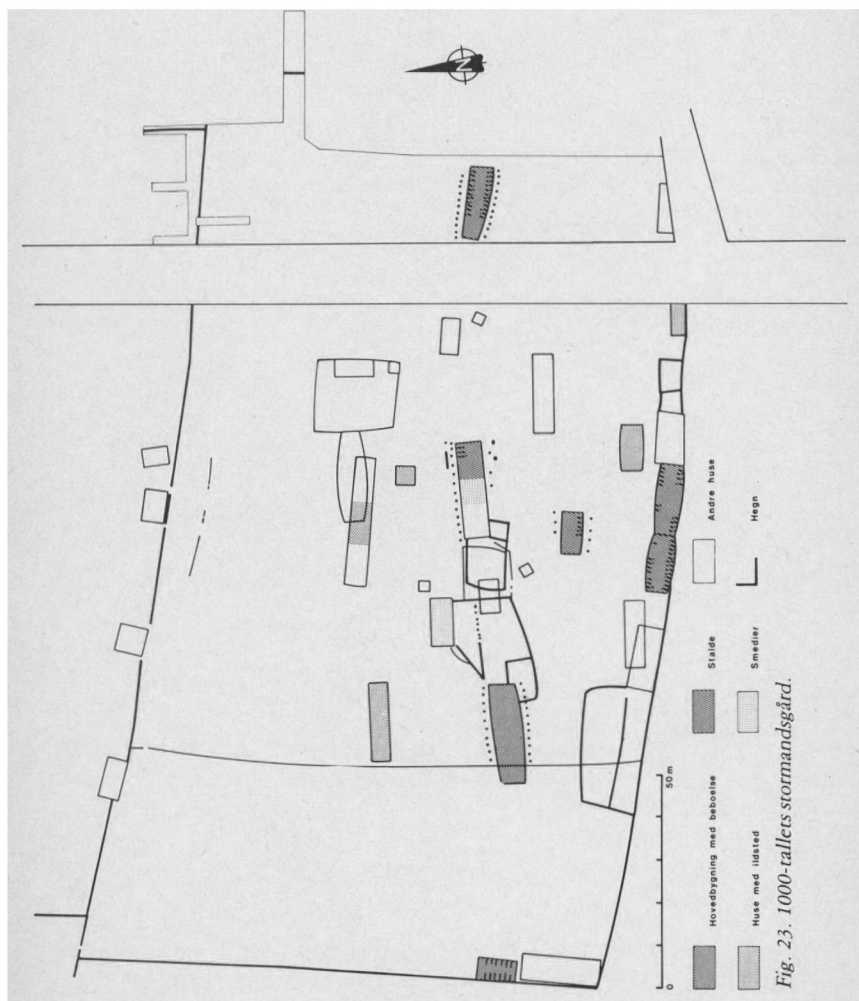
bygget til. Det er ikke utænkeligt, at der længere mod øst i det ikke udgravede område findes gårde, der måske er ældre endnu. Vikingetidsbebyggelsen fortsætter i hvert fald mod øst.

Der er et meget stort fundmateriale fra disse gårde fra 800- og 900-tallet. Foruden hjemlig keramik i adskillige former er der bevaret ret meget metal, især jern. Bl. a. er der fundet flere større jernbarrer, og desuden er der knive, sakse og nagler. Af importerede genstande er der flere. Der er klæberstensmateriale, der stammer fra stenbrud i Norge. Ligeledes den karakteristiske basaltlava, der er brugt til drejekværne, og som stammer fra Rhin-området. Det er formodentlig drejekværne, der er handlet via Hedeby. Der er enkelte fragmenter af den såkaldte Pingsdorf-keramik, importerede lerkar, der også stammer fra Rhin-området. Der er også fundet 9 små heste, ca. 2 cm lange, klippet ud af bronzeblik og med små nittehuller. De har uden tvivl siddet på et skrin, en skede eller lign. (Fig. 22).

Denne bebyggelse, der starter i 800-tallet, fortsætter også op i 1000-tallet, samtidig med at der foretages en udvidelse af bebyggelsen mod vest, hvor tre nye gårde opføres. Fra denne 1000-tals bebyggelse i den østlige del af udgravningsfeltet stammer to sølvmønter. Den ene er en halvbrakteat, der er slået 975-980, formodentlig i Hedeby, den anden er en nordtysk mønt fra Stade, der er slået mellem 1038 og 1040, en datering, der svarer meget godt til den yngste bebyggelse på stedet.

Den vestlige udvidelse drejer sig om tre gårde, dels den såkaldte stormandsgård, dels to kun halvt så store bygget på samme måde, som findes nord for. Stormandsgårdens østlige afgrænsning er nu udgravet, således at det indhegnede areal i alt er på 120 x 215 meter. (Fig. 23). Hovedbygningen er et 24 m langt såkaldt Trelleborghus, der ved den østlige gavl har en mindre, indelukket gårdsplads med et hus, hvor der både har været smedje og bronzestøberi. Rundt om den har der

været flere større og mindre bygninger. I 5 bygninger er der fundet båseskillevægge i hele huset, der viser, at disse udelukkende er staldbygninger, hvor der har været plads til i alt 100 kreaturer, hvis alle staldbygningerne har eksisteret på samme tid.

På planen (fig. 23) er vist den samlede plan over stormandsgården, hvor der i alt har været 20 bygninger inden for det indhegnede område. Mange af dem har eksisteret samtidig, men om enkelte af husene har afløst hinanden, har vi ikke mulighed for at afgøre.

I den store gård mod øst er der kun fundet et sparsomt keramikmateriale, der dateres i 1000-tallet, formodentlig helt op mod 1100, og det samme gælder de nord for liggende mindre gårde, der er bygget på nøjagtig samme måde med et Trelleborghus i midten og de øvrige mindre huse udenom.

Det er således muligt inden for det udgravede område at følge en vikingetidsbebyggelse, der starter i begyndelsen af 800-tallet, og som kun findes i den østlige del af udgravningsfeltet, op gennem 900-tallet. Bebyggelsen fortsætter her i 1000-tallet, samtidig med at den udvides mod vest med tre større gårde. I de ældre gårde fra 800- og 900-tallet ser vi, at langhuset har stald i den østlige ende på samme måde, som det tidligere er kendt igennem hele jernalderen. Det er først med 1000-tallets store gårde, hvor Trelleborghuset er den centrale hovedbygning, at der opføres selvstændige staldbygninger, her til et meget stort antal kreaturer. Disse gårde er opført efter et mønster, vi ikke tidligere har haft kendskab til. De er med til at vise, at en væsentlig del af den hjemlige baggrund for den store ekspansion i nordisk udenrigspolitik mellem år 800 og 1100 har været store, veludstyrede bondegårde, hvor de fundne stalde giver et klart indtryk af, at kvægavl har været en meget væsentlig faktor i vikingetidens landbrug.

I tilknytning til denne sene del af bebyggelsen kan vi også sige lidt om terrænet. Ved det nordøstlige hjørne af storgården i 1000-tallet fandtes en mindre lavning, der næsten var fyldt op med mindre sten, bl.a. drejekværne, slibesten o.l. Her var bevaret et tørveagtigt lag med meget fine pollen, og museumsinspektør Brorson-Christensen fra Nationalmuseets 8. afdeling fortæller, at der er mange kornpollen, og at landskabet på det tidspunkt, hvor storgården lå dér, i 1000-tallet, har været

Fig. 24. Vorbasse kirke set fra vikingelandsbyen.

udstrakt åbent med både store dyrkede områder og store hedearealer.

I tilgift til udgravningerne af de store landsbyanlæg fra den ældre jernalder, der var udgravningernes primære formål, er der således kommet meget store og væsentlige dele frem af en større bebyggelse i vikingetiden, en bebyggelse, der er med til at give et meget klart billede af, hvordan gårdene og hele landsbyen var indrettet i tidsrummet fra 800 til 1100. For kun få år siden kendte vi intet til denne meget fundamentale side af vikingernes tilværelse i Danmark.

Den sene bebyggelse i 1000-tallet, der først slutter oppe

omkring år 1100, eksisterede mens kristendommen i Danmark har været under udbredelse i ca. 100 år. Det er ikke utænkeligt, at det er beboerne i de udgravede gårde fra 1000-tallet, der har anlagt en kristen menighed, hvor senere den nuværende Vorbasse kirke bygges. (Fig. 24).

NOTER

1. Steen Hvass: Udgravningerne i Vorbasse. Fra Ribe Amt. 1977. Samme: Jernalderlandsbyerne ved Vorbasse. Nationalmuseets Arbejdsmark. 1979.
2. Steen Hvass: A House of the Single-Grave Culture Excavated at Vorbasse in Central Jutland. Acta Archaeologica. Vol. 48. 1977, s. 219-232.
3. W. Wegewitz: Die longobardische Kultur im Gau Moswidi. 1937. (Harsfeld-gravpladsen).
4. Steen Hvass: Hodde - et 2000-årigt landsbysamfund i Vestjylland. Nationalmuseets Arbejdsmark 1975, s. 75-85. Samme: Jernalderlandsbyen i Hodde. Mark og Montre. Fra sydvestjyske museer. 1975, s. 28-36.
5. Steen Hvass: Vorbasse. Fra Ribe amt 1977. Fig. 5, 7, 8, 9 og 10.
6. Ingrid Stoumann: De der blev hjemme. - En vikingelandsby ved Esbjerg. 1978.

Steen Hvass, født 1946. Magister i Forhistorisk arkæologi 1975. Adjunktvikar ved Forhistorisk arkæologisk Institut, Københavns Universitet, 1976-1978. Museumsleder ved Vejle Kulturhistoriske Museum, 1979.

Adresse: Bygaden 15, Åle, 7160 Tørring.

Litterære arbejder: Artikler om jernalderlandsbyerne ved Hodde og Vorbasse.